

Mellem sagnhistorie, videnskab og nationalpolitik

Om arkæologen J. J. A. Worsaae og hans faglige diskussioner 1840–1850

Vibe Ødegaard

Fortid og Nutid marts 1944, hefte 1, s. 3–23.

Sammen med sin læremester C. J. Thomsen var J. J. A. Worsaae (1821–1885) blandt grundlæggerne af arkæologien som videnskab, ikke blot i Danmark, men også internationalt. Hans deltagelse i tidens nationale og politiske debat har været mindre påagtet i eftertiden. På baggrund af Worsaaes gennembrud i 1840'erne som arkæologisk teoretiker og kritiker skildrer Vibe Ødegaard i denne artikel, hvordan tidens stadig mere brændende interesse for nationalpolitiske forhold farvede også Worsaaes tolkning af oldtiden på en måde, der ikke let lod sig forene med hans egne kritiske principper.

Vibe Ødegaard, f. 1960, cand. phil. i forhistorisk arkæologi 1992. For tiden ansat ved Nationalmuseets afdeling for Oldtid og Middelalder.

En sommerdag i 1836 ankom en stor dreng på 15 år til København fra Vejle. Jens Jacob Asmussen Worsaae, som han hed, var søn af amtsforvalteren i Vejle, og det var nu planen, at han skulle tage eksamen fra Borgerdydskolen og derefter fortsætte sin uddannelse ved universitetets teologiske fakultet. Præst blev han imidlertid aldrig og heller ikke jurist, selv om han også forsøgte sig inden for dette fagområde, før han i 1844 endegyldigt opgav universitetsstudierne. Til gengæld kom han til at indskrive sig i historien som en af de absolutte foregangsmænd i udviklingen af den forhistoriske arkæologi til en moderne videnskab – ikke kun i Danmark, men på verdensplan.

Da han ankom til København som ganske ung mand, havde han allerede i flere år dyrket sin interesse for oldtiden. Han havde således foretaget udgravninger af gravhøje i sin hjemegn og rådede over en anselig og meget fin oldsagssamling. Denne samling var der gået frasagn om, og Worsaae kom derfor hurtigt i kontakt med kredsen af oldfor-

skere omkring Det kongelige Museum for nordiske Oldsager, hvis leder, Christian Jürgensen Thomsen (1789–1865), fungerede som noget af en faderskikkelse.

Det første museum

C. J. Thomsen, der af profession var købmand, var i 1816 blevet tilknyttet Den kongelige Commission for Oldsagers Opbevaring som sekretær. Siden Oldsagskommissionen, som den i daglig tale kaldtes, var blevet stiftet i 1807, havde folk fra nær og fjern indsendt oldsager til den samling, der senere skulle blive til Nationalmuseet, og som indtil 1832 befandt sig i et hjørne af Universitetsbiblioteket på loftet af Trinitatis kirke, dér hvor der i dag er udstillingslokale.

*I Støv, planløs Uorden, skjult i Skuffer, Kroge, Tørklæder, Papirer, var det hele mig et Kaos.*¹ Sådan lød Thomsens karakteristik af samlingen, da han overtog sekretærhvervet, og det kan

Jens Jacob Asmussen Worsaae (1821–1885)
som ung mand.

alene tilskrives hans enorme indsats, at oldsagssamlingen i 1819 kunne åbnes for publikum. Under det oprydnings- og systematiseringsarbejde, der langtfra var afsluttet ved samlingens åbning, blev det efterhånden klart for Thomsen, at oldsagsmaterialet kunne inddeles i tre kronologisk bestemte kategorier: en sten-, en bronze- og en jernalder. Treperiodesystemet, som inddelingen kaldes, havde ganske vist været kendt længe før Thomsens tid, men kun som **hypotese** fremført af bl.a. græske forfattere. Thomsen var derimod den første i verden, der **beviste** systemets gyldighed ved direkte iagttagelse af fund og fundkombinationer. Med denne pionerindsats føjede Thomsen sit navn til rækken af forskere, der i disse år inden for såvel natur- som humanvidenskaberne arbejdede på at erstatte spekulation og litterær tilbageslutning med moderne empiriske metoder. Observation og eksperiment var nøgleordene, og en

klassifikation af fænomenerne det umiddelbare mål.

Thomsens erkendelse af de tre oldtidsperioder dannede i 1832 grundlag for indretningen af Det kongelige Museum for nordiske Oldsager som verdens formentlig første videnskabeligt opstillede oldtidssamling i de nye lokaler, der var blevet stillet til rådighed på Christiansborg Slot, og i 1836 beskrev han treperiodesystemet i sin berømte bog *Ledetraad til nordisk Oldkyndighed*.

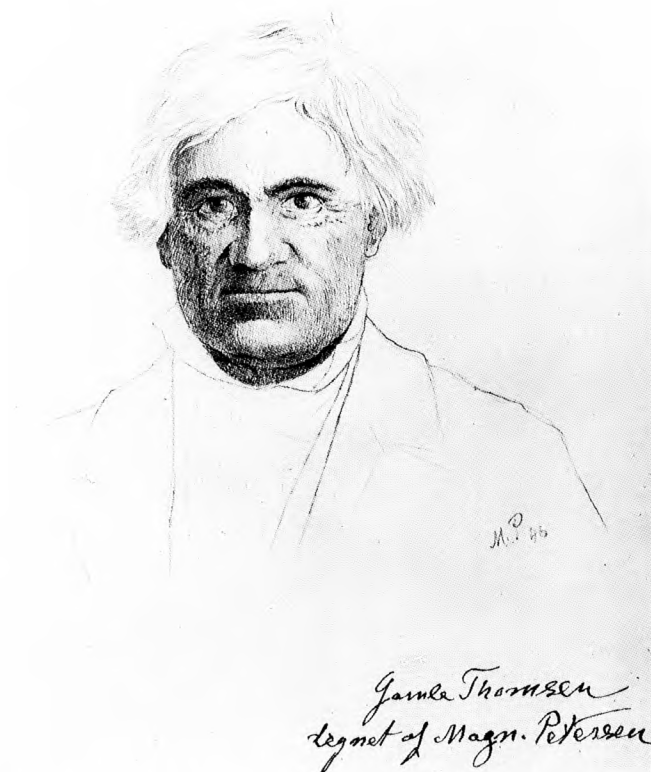
Drømmen om en svunden tid

Siden slutningen af det 18. århundrede havde oldtiden været »på mode«, og det er på den baggrund, oprettelsen af Oldsagskommissionen og det stadig eksisterende Kongelige nordiske Oldskriftselskab (1825) skal ses.

I billedkunsten var motiverne ofte hentet fra den nordiske mytologi og sagnhistorie, ligesom forestillingen om den nordiske oldtid som en lys og lykkelig tid dyrkedes i litteraturen. Mest kendt er vel Adam Oehlenschlägers digt om *Guldhornene* (1803), der blev til som reaktion på det skændige tyveri, men også N. F. S. Grundtvig var optaget af oldtiden og skrev bl.a. om *Nordens Mytologi* (1832) samt gendigtede Saxos Danmarkskrønike.

Der er ingen tvivl om, at de store »nationale ulykker« i det 19. århundredes første årtier: Englændernes bombardement af København 1807, statsbankerotten 1813 og tabet af Norge året efter, var med til at forstærke denne tilbageskuende tendens.

Også på det mere videnskabelige plan var der stor interesse for oldtiden, der primært studeredes på grundlag af sagnhistorien, sådan som den var overleveret i de islandske sagaer og hos Saxo. Nogen arkæologisk forskning med

Christian Jürgensen Thomsen, tegnet i 1846 af J. Magnus Petersen. Foto Nationalmuseet.

de materielle levn som væsentligste kilde var der ikke tale om, hér stod Thomsen og hans få assistenter temmelig alene og blev – især i starten – mødt med nogen modvilje fra det akademiske miljø, der ikke rigtig havde forstået betydningen af de groft udførte og beskudte oldsager.

Arkæologen Worsaae

Worsaae blev også en af Thomsens – ulønnede – medhjælpere, men den opvakte og selvbevidste unge mand løsrev sig hurtigt fra sin læremester og overtog

efterhånden dennes førerposition på det arkæologiske felt. Indtil Thomsens død i 1865 bestod der da også et kompliceret forhold af modstridende følelser og gensidig afhængighed imellem de to.

I en alder af 18 år fik Worsaae publiceret sin første artikel, en rapport om udgravningen af to stendysser i Nordsjælland,² og fra da af gik der næppe et år, uden at man så flere skriftlige arbejder fra hans hånd. Han var frem til sin død i 1885 uhyre produktiv og foretog bl.a. en underopdeling af oldtidsperioderne. Han begrænsede sig dog ikke til arkæologien, men behandlede tillige historiske emner, ligesom han i flere til-

fælde kommenterede politiske spørgsmål. Ikke mindst de store rejser til Sverige, Tyskland, de britiske øer og Frankrig, som han med kongelig støtte foretog i sine ungdomsår, og hans noget senere rejse til Rusland resulterede i omfangsrige afhandlinger. I 1847 blev Worsaae udnævnt til inspektør for de antikvariske mindesmærker og dermed professionel arkæolog, og da C.J. Thomsen døde i 1865, overtog Worsaae posten som direktør for museet. Ved siden af sine talrige andre hverv nåede han også at få en kortvarig, men stormfuld politisk karriere som kultusminister 1874–1875.

Opgøret med spekulation og sagnhistorie

De første knap ti år af Worsaaes forfatterskab blev navnlig præget af hans opgør med den litterære oldforsknings-tradition, som han med rette anså for håbløst forældet. Og selv om den langt ældre C.J. Thomsen fagligt stod på samme parti som Worsaae, blev det op til sidstnævnte som det unge brushoved, han var, at tage den nødvendige konfrontation med de lærde mænd, der opfattede de sagnhistoriske overleveringer om konger og helte ikke som myter, men som troværdige beretninger om historiske personer og begivenheder. Udadtill var Thomsen nemlig en forsigtig og beskedent mand, der i modsætning til Worsaae hverken brød sig om konflikter eller om at føre sig offentligt frem.

Student Worsaaes første »offer« var den dengang 50-årige sprog- og litteraturprofessor Niels Mathias Petersen (1791–1862), der havde oldtiden og middelalderen som sin hovedinteresse og bl.a. stod for oversættelsen af de islandske sagaer. I Oldskriftselskabets *Annaler* fra 1836–37 og 1838–39 havde N. M. Petersen fået optaget en omfangsrig afhandling om *De Danskes Toge til*

Venden i den tidlige middelalder. Kilderne til den danske kongemagts korstog og plyndringstogter syd for Østersøen var primært den samtidige tyske historieskriver Adam af Bremen, Saxo og de islandske sagaer. Blandt overleveringerne var fortællingen om, hvordan den dansk-norske kong Magnus den Gode og hans mænd, efter at kongens afdøde fader, Olav den Hellige, havde vist sig i et drømmesyn, knuste en talstærk vendisk hær i et slag på Lyrskov Hede i 1043. De forskellige kilder, hvori slaget omtaltes, var indbyrdes uenige om slagmarkens beliggenhed, men N. M. Petersen var ikke i tvivl om, at Lyrskov Hede var identisk med Lejrskov Mark vest for Kolding, for her, argumenterede han, kunne man ved selvsyn se de gravhøje, som de faldne vendere var blevet begravet i.

I 1841 foretog Worsaae så en udgravning af disse høje³ med henblik på at efterprøve, om der var hold i N. M. Petersens teori. Udbyttet af undersøgelsen var – især for N. M. Petersen – pauvert, for i ingen af højene fandtes der spor af venderkrigernes jordiske rester, men derimod blot nogle beskedent udstyrede brandgrave fra bronzealderen. Dette resultat var til gengæld en stor sejr for arkæologien som empirisk videnskab!

»Dronning Gunhild«

Allerede året efter sørgede Worsaae for, at den litterære oldforskningstradition – igen personificeret i N. M. Petersen – fik endnu et grundskud.

I 1835 havde nogle arbejdere under grøftegravning i Haraldskær Mose ved Vejle gjort et makabert fund: Et nærmest mumificeret lig af en kvinde, fastholdt til mosebunden af træpæle og -kroge.

I dag kan fundet med sikkerhed henføres til den ikke helt lille gruppe af moselig fra den ældre jernalder (ca. 500 f.Kr. – ca. 400 e.Kr.), der blandt andet

»Dronning Gunhild« fotograferet i Vejle Skt. Nikolaj kirke, hvor hun endnu ligger i den kiste, som Frederik 6. skænkede til formålet. Liget er senere blevet kulstof-14-dateret til ca. 450 f.Kr. Foto Nationalmuseet.

tæller de to berømte herrer, Grauballemanden og Tollundmanden. Ved Haraldskær-kvindens fremkomst var der imidlertid stor mystik omkring tolkningen af fundet, selv om man nok var klar over, at det var af ældre dato. Da liget samt de tilhørende tekstil- og skindfragmenter, der var rester af kvindens klædedragt, blev beskrevet i *Annaler* 1836–37,⁴ var det da også uden nogen form for konklusion.

N.M. Petersen havde dog et bud på, hvem den kvinde var, der havde måttet

lide en så forfærdelig skæbne,⁵ nemlig den norske dronning Gunhild, der havde levet i det 10. århundrede og været Erik Blodøkses hustru.

Ifølge de historiske overleveringer havde Gunhild været en intelligent, men samtidig grusom og magtsyg kvinde, der både sammen med sin mand og efter hans død havde kæmpet med alle midler for at vinde eneherredømmet over Norge. Kilderne fortalte da også i nogenlunde enslydende vendinger om, hvordan hun selv havde fået en

voldsom død, idet hun først var blevet lokket til Danmark med et ægteskabs-tilbud fra Harald Blåtand for derpå at blive dræbt og nedsænket i en mose. Den danske konge stod i ledtog med den norske Hakon Jarl, der forinden havde ladet en af Gunhilds sønner dræbe og nu også ønskede hende af vejen for at kunne sikre Norge for sig selv.

N. M. Petersens argument for, at Haraldskær-liget skulle være identisk med dronning Gunhild, var først og fremmest mosens beliggenhed ikke langt fra Jelling, for mordet skulle ifølge sagnet have fundet sted »nær kongens hal«. Endvidere mente han ud af stednavnet »Jutsmose«, som Haraldskær mose tidligere var blevet kaldt, at kunne udlede en oprindelig navneform i stil med »Gunnelsmose«. Efter drabet på den norske dronning skulle – stadig ifølge sagnet – mosen, hun var blevet sænket ned i, være blevet opkaldt efter hende. Endelig anførte N. M. Petersen som bevis, at den dræbte havde været iklædt en kostbar dragt, at hendes ansigtsudtryk var fortvivlet, samt at man med nedpælingen havde villet forhindre den onde dronning i at vise sig igen.

N. M. Petersens tolkning af moseliget vakte en del opmærksomhed og blev umiddelbart accepteret af mange. Blandt andet lod den anerkendte historiker C. F. Allen den indgå i sin *Haandbog i Fædrelandets Historie* fra 1840 (s. 65), og Blicher skrev i 1841 endog et digt om den nyopdukkede dronning.⁶ Andre var dog mere skeptiske over for teorien, således historikeren Christian Molbech, der i *Fortællinger og Skildringer af den Danske Historie* fra 1837 (bind 1, s. 289–290) havde sat spørgsmålstegn ved kildernes troværdighed. Det var da også Molbech, der i egenskab af redaktør for *Historisk Tidsskrift*, udgivet af Den danske Historiske Forening, optog Worsaaes særdeles kritiske analyse af dronning Gunhild-spørgsmålet i tidsskriftet.

I artiklen⁷ godtgjorde Worsaae, at be-

retningen om dronning Gunhilds død i Danmark sandsynligvis var et senere sagn, der snarere var udtryk for ønsket om, at den forhadte dronning havde fået sin velfortjente straf end for en historisk realitet. Der var således uoverensstemmelser mellem de forskellige kilders beskrivelse af forløbet, og i den islandske forfatter Snorre Sturlusons (1179–1241) version havde dronning Gunhild i stedet lidt en naturlig død på Orkney-øerne. Endvidere fandt den snusfornuftige Worsaae det ikke særlig troværdigt, at en kvinde på 70 år, sådan som Gunhild angiveligt havde været på drabstidspunktet, skulle have ladet sig lokke til Danmark af et kongeligt ægteskabstilbud, når nu hendes søn kort forinden var blevet snigmyrdet samme-steds. Det harmonerede dårligt med, at Gunhild samtidig var kendt for sin store kløgt.

Men selv om sagnet skulle tale sandt, var det ikke tilstrækkelig bevist, fremhævede Worsaae, at moseliget fra Haraldskær virkelig skulle være dronning Gunhilds. Således kunne det ikke udelukkes, at der i vikingetiden havde eksisteret flere kongsgårde, ligesom det var tilfældet i middelalderen, og der var endvidere ikke noget belæg i kilderne for, at Haraldskær mose nogensinde skulle have båret Gunhilds navn. Hvad selve liget angik, var det nogle måneder efter fremkomsten blevet undersøgt af en læge, der havde fastslået kvindens alder til knap 50 år – altså væsentlig yngre, end Gunhild skulle have været, da hun blev dræbt. Endelig var det lidt af en tilsnigelse, når N. M. Petersen anførte ligets »kostbare klædedragt« som argument for sin teori. Tværtimod var der tale om resterne af en temmelig simpel påklædning, og N. M. Petersen måtte da også senere indrømme, at han ikke selv havde studeret hverken liget eller tøjresterne.

Konklusionen på Worsaaes kildekritiske analyse var kort og godt, at N. M. Petersen benyttede en usikker sagn-

overlevering til at bekræfte tolkningen af et usikkert fund – og omvendt. I øvrigt var Haraldskær-liget ikke det første af sin art, der var fundet i Danmark, og Worsaae anså det for væsentligt mere sandsynligt, at der var tale om en helt anonym kvinde, som engang i oldtiden var blevet dræbt og nedsænket i mosen, muligvis som straf for utroskab eller anden forbrydelse. Denne barbariske retspraksis fandtes i hvert fald beskrevet hos den romerske forfatter Tacitus i hans værk *Germania* fra det 1. århundrede e.Kr.

N. M. Petersen forsøgte ganske vist at forsvare sin teori, men hans svar til Worsaae havde mest karakter af et hjerteresuk over, at den nye arkæologiske videnskab åbenbart var parat til at ...*nedrive Resultaterne af de historiske Overleveringer, for at sætte noget isteden som gaar forud for al Historie ...*⁸ Efter Worsaaes afsluttende bemærkninger⁹ var moselignet dronning Gunhild endegyldigt blevet henvist til afdelingen for kuriosas, og digteren Christian Hostrup kunne i 1846 spøge ved at lade hende genopstå af sin mose i syngestykket *En spurv i tranedans!*

Runamo og Bråvalla-slaget

Den opmærksomhed, som dronning Gunhild-diskussionen havde påkaldt sig, var imidlertid for intet at regne imod den, der fulgte med Worsaaes angreb midt i 1840'erne på den navnkundige Runamo-indskrift i Blekinge. Første gang, »runeindskriften« fandtes omtalt, var i Saxos Danmarkskrønike. Her hed det sig, at (sagn)kongen Harald Hildetand havde ladet indskriften indhugge i den blekingske klippe til minde om sin fader, og at Valdemar den Store i 1100-tallet havde sendt en ekspedition af sted for at få den tydet, hvilket dog viste sig umuligt. Omkring 500 år senere havde den rune kyndige Ole Worm besøgt stedet, men det var heller ikke

lykkedes for ham at finde mening i skrifttegnene.

I slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede havde enkelte forskere været inde på, at Runamo måske snarere var et naturfænomen end et historisk mindesmærke, men ingen af dem havde ført noget egentligt bevis for deres påstand. Det var imidlertid denne usikkerhed, der i 1832 fik Videnskaberne Selskab til at nedsætte en tværvidenskabelig kommission bestående af rune- og oldskriftforskeren Finn Magnusen, geologen Johannes Georg Forchhammer, historikeren Chr. Molbech samt maleren C. F. Christensen til at undersøge spørgsmålet.

I sommeren 1833 drog Runamo-kommissionen af sted til Blekinge for at studere fænomenet, og samme efterår blev en foreløbig beretning præsenteret for Videnskaberne Selskab. Heri kunne naturvidenskabsmanden Forchhammer fastslå, at der **var** tale om en indskrift indhugget i en såkaldt trapgang, dvs. en stribe af basaltarten trap omgivet af granitklippe. En sammenligning med en anden trapgang i omegnen, hvis revnede struktur helt tydeligt skyldtes naturens påvirkninger, havde gjort det klart for ham, at i hvert fald nogle af furerne i Runamo-trapgangen var frembragt af menneskehånd. Efter at Forchhammer, som intet kendte til runer, havde optegnet de streger, han anså for menneskeskabte, havde C. F. Christensen udarbejdet to planer: dels én, hvorpå alle revner fremstod lige tydeligt, dels én, hvor »runerne« var trukket op i kraftig streg. På den måde mentes objektiviteten at være tilgodeset, og tolkningen af den mystiske indskrift var derpå blevet overladt til Finn Magnusen.

Nogen nem opgave var det dog ikke, for mange af tegnene lignede ikke kendte rune bogstaver, og først da Magnusen efter ti måneders forgæves forsøg fik den idé, at indskriften måske skulle læses fra højre til venstre, kom der hul

på bylden, og han fik fremtryllet et kvad, ikke om Harald Hildetands fader som omtalt hos Saxo, men om Harald selv på vej til det afgørende Bråvallaslag mod den svenske konge Sigurd Ring. Ifølge overleveringen skulle Harald Hildetand være faldet i dette slag.

Da Finn Magnusen fremlagde sine resultater,¹⁰ blev de generelt hilst velkommen som en stor og vigtig opdagelse, selv om de også mødtes med skepsis, især fra to svenske naturvidenskabsmænd, J. J. Berzelius og Sven Nilsson, der begge var overbevist om, at Runamo-kommissionen var på vildspor. Skønt der således på forhånd var sat spørgsmålstegn ved hovedkonklusionen, da kommissionens arbejde i 1841 udmøntedes i publikationen *Runamo og Runerne*, et digert værk på hen ved 750 sider, var det først, da Worsaae – ved den arkæologisk interesserede Christian 8.'s mellemkomst – fik mulighed for i 1844 at foretage en fornyet under-

søgelse af Runamo, at kritikken af den lærde kommissions metoder og resultater blev almindelig kendt.

Worsaae, der på sin rejse til Sverige ledsagedes af tegneren Christian O. Zeuthen, var med sit skarpe blik ikke i tvivl om, at Berzelius og Nilsson havde haft ret i deres indvendinger, og at Runamo-kommissionens medlemmer havde set dét, de ønskede at se, nemlig en runeindskrift af nationalhistorisk betydning, i stedet for de faktiske forhold. Det stod hurtigt klart, at de tegninger, som C. F. Christensen havde udført efter Forchhammers anvisninger, nærmest var at betegne som fusk, idet de formodede runer var afbildet som værende både ensartede og skarpt afgrænsede, hvad de bestemt ikke var i virkeligheden, ligesom flere revner simpelt hen var udeladt på tegningen for ikke at ødelægge helhedsindtrykket. Med andre ord var det Forchhammers kridtstreger, der havde været genstand for

De to tegninger af trapgangen på Runamo, der var genstand for Worsaaes opgør med Forchhammer og Finn Magnusen. Øverst ses Worsaaes naturtro gengivelse, nederst den noget forskønnede afbildning, hvorpå Finn Magnusen baserede sin tolkning af »runerne«. Efter J. J. A. Worsaae: *En Oldgranskers Erindringer*, udg. Victor Hermansen, 1934.

Magnusens tydningsforsøg, og med de upræcise afbildninger havde kommissionen på forhånd udelukket enhver form for dokumentation og kontrol af resultatet. Da Worsaae foretog en nærmere analyse af trapgangens strukturer, afslørede det endvidere, at der ingen forskel var på de forskellige revner, at der kun fandtes én type: de naturskabte, og at ligheden med runer var et spørgsmål om forvitningsgrad. En sammenligning med andre trapgange i området bekræftede iagttagelsen. Som dokumentation lod Worsaae dels Zeuthen udføre flere sæt tegninger, der med hensyn til billedsæthed langt overgik C. F. Christensens, dels fik han taget en nok så illustrativ gipsafstøbning, som blev fremvist i København efter hjemkomsten.

Da Worsaae offentliggjorde sin undersøgelse og ikke mindst dens ubehagelige konklusion i skriftet *Runamo og Braavalla-Slaget. Et Bidrag til archæologisk Kritik* (1844), var det tydeligvis hans intention at placere hovedansvaret for fadæsen hos naturvidenskabsmanden J. G. Forchhammer og skåne Finn Magnusen, som han var en personlig bekendt af. Helt kunne han dog ikke komme uden om at kritisere runeforskeren, der i sin iver efter at få løst Runamos gåde havde gjort adskillige krumspring for at skabe mening i stensens forvirrende system af revner. Worsaaes afhandling blev en meget klar illustration af de konsekvenser, det kunne have, når man, som den ældre generation af oldgranskere var tilbøjelig til, opfattede de gamle sagn som historiske kendsgerninger og søgte at tilpasse virkeligheden dertil.

Runamo-affæren blev kommenteret både i Berlingske Tidende, i det nationalliberale dagblad Fædrelandet og i det satiriske ugeblad Corsaren, og fjorten dage efter, at *Runamo og Braavalla-slaget* var udkommet, blev sagen diskuteret i Videnskabernes Selskab, hvor Runamo-kommissionens medlemmer

fik mulighed for at forsvare sig imod Worsaaes hårde angreb.¹¹ Det lykkedes ikke videre godt, ja faktisk virkede det, som om de på forhånd havde opgivet at kæmpe for det konkrete resultat af deres arbejde og blot koncentrerede sig om et forsvar for den anvendte metode – og hér kom Worsaae ikke med nogen indrømmelser. Senere faldt Chr. Molbech, der havde været et mere perifert medlem af kommissionen, sine kolleger i ryggen og tilsluttede sig Worsaaes kritik. Dermed var Runamo reduceret fra et nationalhistorisk mindesmærke til et ikke engang enestående naturfænomen, samtidig med at den moderne kildekritiske arkæologi havde vundet sin hidtil største sejr – og den danske og svenske offentlighed velsagtens fået sig en god latter!

Verdens første arkæologiske oversigtsværk

Da Runamo-sagen nåede sit højdepunkt i slutningen af 1844 var Worsaae allerede kendt et godt stykke uden for oldforskernes snævre kreds. Året forinden havde han nemlig fået udgivet en afhandling med titlen *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøje* – en bog, der var blevet trykt og solgt i et betydeligt oplag. Bag udgivelsen af *Danmarks Oldtid*, der var Europas, måske verdens, første arkæologiske oversigtsværk, stod *Selskabet til Trykkefrihedens rette Brug* (stiftet 1835), der som en understregning af sit navn udgav en række folkeoplysende skrifter i løbet af 1830'erne og 1840'erne.

Bogen må absolut betegnes som banebrydende, og især dens mere deskriptive afsnit indeholder mange fine og stadig gyldige iagttagelser. Til gengæld er tiden løbet fra de fleste af dens kulturhistoriske og navnlig etniske ræsonnementer, som er gennemsyret af et ubevidst ønske om at tilbageprojicere det 19. århundredes nationalstatsideal på

forhistoriske forhold. Det kultursyn, der kommer til udtryk i bogen, er endvidere stærkt præget af forestillingen om, at såkaldt primitive samfund ikke er i stand til at udvikle sig ved egen kraft, men må tilføres alt nyt udefra. Denne opfattelse, som Worsaae langtfra stod alene med, kom til at leve videre til langt op i vort århundrede og fungere som legitimering af den europæiske kolonisationspolitik.

Det afgørende skel mellem primitivitet og civilisation placerede Worsaae mellem sten- og bronzealderen. Stenaldermenneskene havde befundet sig i en ren naturtilstand, og først med bronzealderfolkets indvandring og introduktion af metalkundskab, landbrug, krigskunst og skibsfart kunne man tale om en egentlig kultur i Danmark. Det var dette bronzebærende folk, der var danskernes forfædre, og ved deres ankomst måtte landets hidtidige »rå og uciviliserede« indbyggere nødvendigvis fortrænges fra den historiske scene.

*Mens vore Fædre første gang trænge ind i Landet og med skarpe Vaaben underkue de derboende udannede Folk,*¹² forløb overgangen fra bronze- til jernalder langt mere fredeligt, nemlig som en kulturspredning fra Sverige og Norge. På Worsaaes tid var der i Danmark allerede fremkommet et omfattende bronzealdermateriale fortrinsvis fra periodens mange gravhøje, der med deres øjnedefaldende placering i landskabet nærmest inviterede til udgravning. Derimod var jernalderen langt svagere repræsenteret i oldsagssamlingerne, og det fik forståeligt nok Worsaae til at konkludere, at denne periode havde været af ganske kort varighed. Misforholdet imellem bronze- og jernaldermaterialets omfang skulle senere vise sig ikke at være reelt, men at bero dels på jernalderens generelt mere undselige gravskik, dels på at jern bevares væsentligt dårligere i jorden end bronze. Forhistoriske bopladser var endnu et ukendt fæ-

nomen, da Worsaae skrev *Danmarks Oldtid*.

I Norge og Sverige (nord for Skåne) var forholdene tilsyneladende helt anderledes end i Danmark. I de nordlige nabolande var grave fra bronzealderen således uhyre sjældne, hvorimod jernaldergrave, der som regel var markeret af stensætninger eller -høje og dermed lette at erkende, optrådte i stort antal. I forsøget på at forklare det mærkelige fænomen støttede Worsaae sig til den grundfæstede forestilling om, at Danmark og det øvrige Skandinavien i gammel tid havde været befolket af goter. Baggrunden var for det første, at man i de islandske kilder, bl.a. Snorres Edda, kunne finde Jylland og Øerne omtalt som henholdsvis Reidgoterland og Ø-goterland, for det andet den gotiske historieskriver Jordanes' (o. 550 e.Kr.) beskrivelse af, at goterne skulle være udvandret fra Skandinavien til den nuværende polske Østersøkyst kort efter Kristi fødsel. Selv om kildegrundlaget var nok så spinkelt, var der i 1840'erne ingen historiker, som satte spørgsmålstegn ved forbindelsen mellem goterne og de skandinaviske lande – heller ikke Worsaae, der jo ellers havde vist sig som en dygtig kildekritiker. Først hen imod slutningen af det 19. århundrede afskrev den nye kritiske historikerskole de »danske goter« som en omgang sagnhistorisk tankespind.¹³ For Sveriges vedkommende spøger goter-teorien i kraft af stednavnene Gotland, Öster- og Västergötland imidlertid stadig, selv om forbindelsen heller ikke her har kunnet dokumenteres.

Når Worsaae bøjede det arkæologiske materiale og de skriftlige kilder imod hinanden, kom han til det resultat, at det bronzealderfolk, der havde under tvunget Danmarks gamle stenalderbefolkning, måtte være identisk med goterne, og at disse var indvandret fra syd og øst i århundrederne før Kristi fødsel. De primitive stenaldermennesker

kunne der derimod ikke hæftes nogen etnisk betegnelse på – de *hørte til en ældre, endnu ubekjendt Stamme*.¹⁴ Danmark (inkl. Skåne) var ifølge Worsaae tydeligvis det område i Norden, som gotiske stammer først havde nedsat sig i. Lidt senere var goterne ankommet til deres nye hjem i Öster- og Västergötland, og omkring Kristi fødsel fulgte endelig de østfra kommende gotiske svear (svenskere) og nordmænd. Disse sidstnævnte folkeslag havde, som gravmaterialet viste, fuldt kendskab til jernet, og ved deres ankomst til henholdsvis Sverige og Norge blev de oprindelige nomadestammer, dvs. samernes forfædre, fortrængt til den skandinaviske halvøes allernordligste del!

Sverige og Norge havde således ingen bronzealder haft, men kom til gengæld til at udgøre jernalderkulturens kerneområde, hvorfra den spredte sig til bronzealderfolkene i Danmark og Skåne. Dog var overgangen til den højere kulturtilstand først fuldbyrdet i 8.–9. århundrede e.Kr. i disse områder, før de danske goter var stolte og selvbevidste folk, der ikke uden videre optog nye ideer.

Ved denne nøje udtænkte oldtidssynthese havde Worsaae yderst elegant formået både at gøre Danmark til Nordens ældste og dermed fornemste nation og at give en sammenhængende forklaring på de regionale variationer i det arkæologiske materiale, sådan som de tog sig ud på daværende tidspunkt!

Den efterfølgende diskussion

Da *Danmarks Oldtid* udkom i sommeren 1843, blev den som den forfriskende nyhed, den var, mødt med mange rosende ord bl.a. i det nationalliberale Fædrelandet, som bragte en lang og grundig anmeldelse. Det betød dog ikke, at alle Worsaaes teorier blev taget til efterretning af hans lærde kolleger. C.

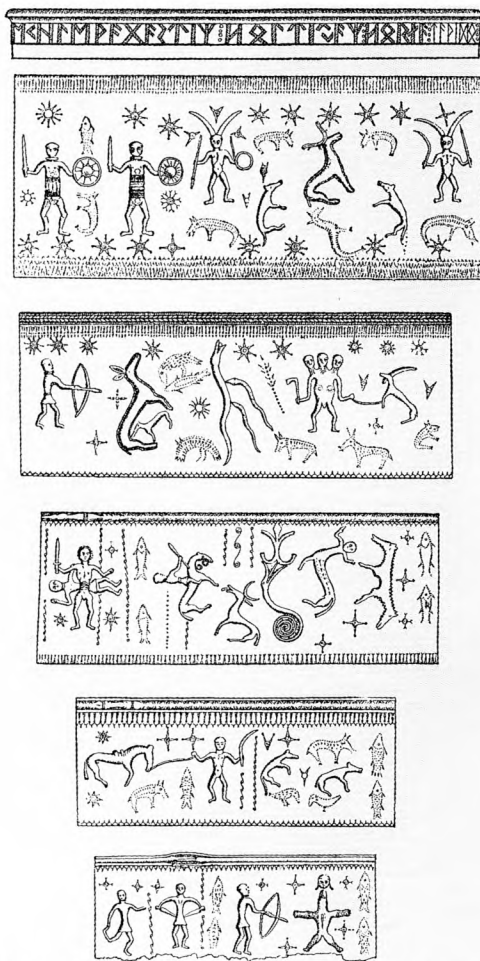
J. Thomsen delte således ikke hans opfattelse af jernalderens sene begyndelsestidspunkt, fremgår det af et foredrag, han holdt i efteråret 1844,¹⁵ uden at han dog gik ind i nogen offentlig diskussion af Worsaaes synspunkter. Det gjorde til gengæld Chr. Molbech, hvis væsentligste indvending mod *Danmarks Oldtid* gik på, hvad han betegnede som det *kun i Phantasien eksisterende Folk*,¹⁶ som Worsaae havde introduceret i den ældste periode af oldtiden. I Molbechs øjne var det aldeles uvidenskabeligt at operere med en etnisk gruppe, der ikke fandtes omtalt i de skriftlige kilder. Selv var han nemlig overbevist om, at det var kelterne, der stod bag opførelsen af de nord- og vesteuropæiske storstensgrave (dysser og jættestuer) – en gammel opfattelse, som Worsaae allerede havde argumenteret imod i sin bog.

Den, der reagerede stærkest – om end med nogen forsinkelse – på Worsaaes oldtidshistoriske fremstilling, var imidlertid den norske sprogforsker og historiker Peter Andreas Munch, og sidst i 1840'erne udviklede deres uenighed sig til en skarp diskussion med kraftige nationalpolitiske undertoner. Sammen med landsmanden og kollegaen Rudolf Keyser var P. A. Munch den mest fremtrædende repræsentant for den såkaldte »norske historiske skole«, der var opstået i 1830'erne på baggrund af en voksende national bevidsthed i det norske borgerskab. Drivkraften var et ønske om at fremstille Norge som en selvstændig nation med en glørværdig fortid og deraf følgende ret til egen stat og eget sprog. Naturligt nok samlede interessen sig om studier af Norges oldtid og middelalder – tiden, før landet blev lagt under Danmark!¹⁷ I 1839 havde Rudolf Keyser i sit bidrag til det store nationalhistoriske seksbindsværk *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie* (1833–1839) lanceret en ny teori om, hvordan Norge var blevet befolket: de

nordiske folkestammer var ikke indvandret sydfra som almindelig antaget, men derimod fra nordøst og altså uafhængigt af Danmark og Sverige, som nordmændene i disse år ikke omfattede med særlig varme følelser! Efter at have nedsat sig i Norge havde de nordiske folk derpå spredt sig sydover til Sydsverige og Danmark, som indtil da havde været beboet af goterne, der var et folk af sydgermansk – også kaldet **tysk** – oprindelse.¹⁸

P.A. Munch delte fuldstændig Keyzers opfattelse af befolkningsforholdene i Nordens oldtid og stod selv for en betydelig videreudvikling af denne såkaldte »norske indvandringsteori«, der dog var og blev en konstruktion. Oprindeligt havde han forstået *Danmarks Oldtid* og Worsaae sådan, at det var en indvandring fra Norge og Sverige, der havde bragt jernet til Danmark og Skåne, hvilket jo var en klar misforståelse. Da P.A. Munch i en længere artikel i *Annaler* 1846 redegjorde nærmere for *Nordens, især Norges Bebyggelse af vore Forfædre*,¹⁹ satte han derfor alene spørgsmålstegn ved Worsaaes sene datering af jernalderens begyndelse, som harmonerede dårligt med hans egen opfattelse af, at den nordiske indvandring havde fundet sted før Kristi fødsel, og kom slet ikke ind på bogens kontroversielle hovedpåstand om Danmark som det nordiske land, der kunne fremvise den længste historie inden for sit nuværende territorium.

I yderligere to artikler i *Annaler* 1846²⁰ og 1847²¹ fremlagde Munch sine overvejende sproglige argumenter for den formodede tysk-gotiske oldtidsbefolkning i Danmark. Gennem studier af nordiske middelalderskrifter var han nået frem til, at dansk og svensk klart adskilte sig fra norsk og islandsk ved et ældre sprogpreg, der var resultat af opblandingen med gamle gotiske sprogelementer. Som et utvetydigt eksempel på det gotiske sprog, der havde været udbredt i Danmark før de nordiske daners

Det korte guldhorn og dets runeindskrift spillede en central rolle i 1840'ernes ophidsede diskussion om befolkningsforholdene i Nordens oldtid. Indskriften og figureerne på hornet er her gengivet efter Jochum Paullis stik fra 1734 af det nu tabte horn.

indvandring, kunne P.A. Munch fremhæve indskriften på det korte af de to berømte – og for længst omsmeltede – guldhorn, der var blevet fundet ved Gallehus i Sønderjylland i henholdsvis 1639 og 1734. I dag ved man, at indskriften var udført i det ældre, lange runealfabet med 24 tegn, der kendes fra ca. år 200 e.Kr., og som ved vikingetidens begyndelse forenkles til et alfabet med kun 16 tegn. Midt i 1800-tallet var der imidlertid stor uklarhed omkring

disse ældste runers oprindelse, betydning og forhold til vikingetidens veloplyste runesten. I 1836 havde den danske sprogforsker J.H. Bredsdorff dog præsenteret en forbavsende rigtig tydning af guldhornsindskriften²² og samtidig fastslået sproget som værende nordisk i en meget gammel form, hvad der er helt korrekt. Denne sidste antagelse kunne P.A. Munch ikke tilslutte sig, for han var efter en sammenligning med den gotiske biskop Vulfilas bibeloversættelse (hovedkilden til det gotiske sprog, 4. århundrede e.Kr.) ikke i tvivl om, at guldhornsindskriften var en *reengotisk* sproglevning,²³ men i en ældre form end sproget hos Vulfila! Denne »kendsgerning« dannede endvidere baggrund for adskillige vidtløftige slutninger angående guldhornenes alder og oprindelse, jernalderens begyndelse i Danmark samt goternes udvandring fra Skandinavien.

Det underliggende formål med P.A. Munchs sproghistoriske analyser var at fremhæve det norske sprogs egenart og derigennem understrege behovet for et selvstændigt skriftsprog til afløsning for det danske. Etableringen af et sådant skriftsprog baseret på de norske dialekter, der mentes at have rødder i oldsproget, var en højt prioriteret sag for mange nationalt bevidste nordmænd i disse år.

I første omgang reagerede Worsaae på P.A. Munchs synspunkter ved i *Annaler* 1847²⁴ at annoncere, at han efterhånden ville publicere samtlige danske jernaldergravfund, så at læserne ved selvsyn kunne overbevise sig om det danske jernaldermaterialers beskedne omfang og særlige beskaffenhed i forhold til det svensk-norske. De gravfund, Worsaae nåede at publicere frem til 1850,²⁵ hvor han stoppede projektet, tilhørte alle et ret begrænset tidsafsnit, senere betegnet ældre romersk jernalder (ca. 0–200 e.Kr.).²⁶

»Danmark til Ejderen«!

Med de politiske omvæltninger i 1848 rykkede den historiske diskussion ud af de lærde tidsskrifter, og den nutidige dimension blev trukket hårdt op.

Den 21. marts var enevælden faldet, og med den nye regering var de nationalliberales »Danmark til Ejderen«-program blevet officiel dansk politik. Det havde øjeblikkelig fået det oprør, der havde ulmet blandt de tysktalende i hertugdømmerne Slesvig og Holsten igennem nogle år, til at bryde ud i lys lue. Den danske regering svarede igen med en lynmobilisering af hæren, og i april var krigen i gang.

Med krigsudbruddet fulgte en massiv national propaganda, der skulle opvække en befolkning, der for flertallets vedkommende var aldeles uengageret i det nationale spørgsmål. Peter Fabers krigsbegeistrede sang *Dengang jeg drog afsted*, der blev trykt som flyveblad, er et glimrende eksempel herpå. I den anden – og mere vægtige – ende af spektret befandt den store tværvidenskabelige skriftserie *Anti-slesvigholstenske Fragmenter* sig. Det var Københavns Universitet, der stod bag udgivelsen, og hovedredaktør var den nationalliberale professor A. F. Krieger. Titlen *Anti-slesvigholstenske Fragmenter* henviser til den efter dansk opfattelse uretmæssige sammenkædning af de to hertugdømmer, der ganske vist havde været en realitet siden 1460, og som de tysksindede ønskede opretholdt med deres krav om selvstændighed under en fælles fri forfatning. I alt udkom der 16 *Fragmenter* med bidrag fra fremtrædende historikere og jurister, der alle udnyttede deres videnskabelige baggrund til at legitimere Danmarks krav på hele Slesvig. Skønt Worsaae overhovedet ikke havde markeret sig på nationalliberal side i kampen mod enevælden, blev også han opfordret til at deltage i projektet. Udgangspunktet for hans afhandling var Danevirke –

Danskhedens gamle Grændsevold mod Syden, som forsvarsværket med noget af en anakronisme blev kaldt i undertitlen –, men i virkeligheden var der snarere tale om en art »Slesvigs historie«. Det var helt tydeligt, at de kildekritiske overvejelser her var trådt i baggrunden til fordel for det politiske budskab; usikre sagnoverleveringer om Danevirkes tilblivelse og udbygning blev således videregivet uden forbehold, når blot de kunne bruges til at illustrere voldslæggets rodfæstede betydning som symbol på nationalt sammenhold: Men nu, sige de gamle Sagn og Sange, mødte paa Thyres Opfordring ved Jyllands Grændse Skaaninger, Lolliker, Falsterboer, Sjællændere og Fyenboer – Alle som een Mand besjælede af den Tanke, at reise de danske Enemærker et Danevirke, som skulde hævde Danmarks Uafhængighed og byde fremmede Voldsmænd, især de overmodige tyske Na-

boer Trods.²⁷ Og videre: Danevirke blev ligesom et Samlingspunkt for hele Folkets Uafhængighedsfølelse og Fædrelandskjærlighed. Naar det var i Fare, da maatte alle andre Stridigheder vige, da heed det kun: til Vaaben, til Danevirke!²⁸ Dengang som nu!

Efter vikingetiden med dens sammenhold og forsvarsvilje fulgte middelalderen som en periode præget af splittelse og nationalt forræderi. Det var i dette tidsrum, den skæbnesvangre udskillelse af Slesvig som hertugdømme fandt sted, og kulminationen på den ulykkelige udvikling kom i 1460 med Christian 1.'s forpligtelse til at lade Slesvig og Holsten forblive »evig tilsammen udelte«. Det var primært denne formulering, de slesvig-holstenske oprørere nu påberåbte sig, og som man fra dansk side gjorde alt for at undsige. I den nationalliberale forståelse havde Danmark nemlig en historisk ret til

Tegneren Lorenz Frølichs romantiske opfattelse af, hvordan dronning Thyras »nationale grænseværn«, Dannevirke, var blevet til. Tegningen blev udgivet af Kunstforeningen i Flensborg i 1855.

hele Slesvig – inklusive det tysktalende flertal i den sydlige del – en ret, der gik forud for middelalderens politiske aftaler, og som var uafhængig af den nuværende befolknings nationale tilhørsforhold. Worsaae kunne da også føre adskillige stednavne foruden naturligvis selve Danevirke som bevis på, at det gamle danske land strakte sig til Ejderen, og at tyskerne uretmæssigt var trængt ind på naboens grund: *Thi Moderlandet Danmark er knyttet til Slesvig ved alle de hellige og uopløselige Baand, som fælles Sprog og Nationalitet, som fælles historiske Minder fæste; og hvad der nu forestod var, at det danske Folk maa reise et nyt Danevirke, der ikke mere skal lægges øde, der ikke oftere skal aabne sig for fremmede, fjendtlige Hære.*²⁹

»Den tyske folkeret«

Forestillingen om en sådan historisk og objektivt bevisbar ret til et givet område trivedes også på tysk side, hvor den nåede helt absurde dimensioner. Den nationale propagandas største kapacitet var den i øvrigt meget betydningsfulde sprog- og folkemindeforsker Jacob Grimm, måske bedst kendt som den ene af brødrene Grimm. Han havde, ligeledes i det første krigsår, fået udgivet en tysk sproghistorie, *Geschichte der deutschen Sprache* – et digert værk med nogle højst opsigtsvækkende konklusioner. Grimms videnskabelige undersøgelser havde ført ham frem til, at der måtte eksistere en særlig »tysk folkeret«, ifølge hvilken Tyskland havde ret ikke blot til de områder, hvor der i dag taltes tysk, men også til dem, hvor dette sprog engang havde været talt. Det betød, at de igangværende bestræbelser på at samle det adspaltede Tyskland til ét rige også måtte omfatte indlemmelsen af Alsace-Lorraine, Schweiz, Belgien, Holland – og Jylland! Argumentet for, at hele Jylland og ikke kun Slesvig-

Holsten burde under tysk herredømme var hentet ikke mindre end 1500 år tilbage i historien.

Ifølge den engelske historiker Beda den Ærværdige (673–735) var England i det 5. århundrede blevet invaderet af anglere, saksere og jyder – en beretning, der utvivlsomt indeholder en kerne af sandhed, selv om omfanget af invasionen og lokaliseringen af de deltagende folkestammer har været meget omdiskuteret. Da der ikke var påvist nordiske sprogreminiscenser, men kun angelsaksiske (vestgermanske) i Kent og på Isle of Wight, hvor jyderne an-

Jacob Grimm (1785–1863), tegnet i 1855 af nevøen Herman Grimm. Jacob Grimms største videnskabelige betydning lå i hans enorme indsats inden for germansk filologi, en videnskab, han gerne regnes for at have grundlagt. Hans videnskabelige indsamlings- og udgiverarbejde har tillige haft stor betydning for germansk retshistorie og for folkemindeforskningen. Hans ekstreme nationale synspunkter må ses i sammenhæng med hans politiske engagement; i 1848 var han medlem af den revolutionære, tyske nationalforsamling i Frankfurt. Efter reproduktion i Det Kongelige Bibliotek.

giveligt skulle have slået sig ned, sluttede Grimm, der byggede videre på tidligere afhandlinger om samme emne, at såvel anglerne, der kom fra Angeln i Slesvig-Holsten, som jyderne havde været af tysk oprindelse, og at danskerne først i 5.-6. århundrede havde spredt sig fra deres hjemsted på Øerne til den nu tyndt befolkede jyske halvø og dér undertrykt de tilbageværende jydernes tyske sprog. Et enkelt sprogelement – og det var Grimms vigtigste argument! – havde dog overlevet den nordiske stammes indtrængen: den jyske brug af foranstillet bestemt artikel som for eksempel i »æ mand«! Den politiske konsekvens, Grimm drog af sin erkendelse, lød i al sin barskhed (min oversættelse): *Hvorfor skulle, når det store (germanske) forbund er etableret, den omstridte (jyske) halvø så ikke knyttes fuldstændig til fastlandet, hvad historie, natur og beliggenhed tilsiger, hvorfor skulle jyderne ikke vende tilbage til deres gamle tilknytning til anglerne og sakserne, og danskerne til goterne (dvs. svenskerne, min anm.)? Så snart Tyskland har reorganiseret sig, kan Danmark umuligt blive ved at bestå som hidtil.*³⁰ Sådan! – Danmarks navn slettet af landkortet efter forudgående deling mellem Tyskland og Sverige!

I indledningen til sin Danevirke-afhandling havde Worsaae taget til genmæle mod Jacob Grimms hårrejsende påstande, og i 1850 uddybede han yderligere sit syn på »den tyske folkeret« i et selvstændigt skrift om *Jyllands Danskhed*, der også udkom på tysk. Worsaaes indvendinger gik på, at der kun havde været *anført løse Formodninger, men ikke et eneste sikkert historisk Beviis* på anglernes og jydernes tyske herkomst. Beretningerne var med Worsaaes præcise udtryk *altfor kjendelig indhyllede i Sagnets poetiske Klædebon*.³¹ Endvidere ville perspektiverne blive helt uoverskuelige – også for Tyskland selv – hvis det blev legitimt at rejse territorialkrav på vegne af et forhistorisk folk!

»Tysk-goterne« igen

I lyset af den »tyske folkeret« var det naturligvis ekstra problematisk, at også en nordisk forfatter opererede med et »tysk« folk på dansk grund. Det er givetvis baggrunden for, at den afhandling, P. A. Munch på opfordring fra A. F. Krieger havde leveret til Anti-slesvig-holstenske Fragmenter i 1848, i stedet havnede i *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie*, der ikke nød helt den samme offentlige bevågenhed som det store propagandaværk.

P. A. Munch havde i foråret 1848 været blandt fortalere for, at Sverige og Norge skulle komme Danmark militært til hjælp i konflikten med Tyskland, og i den afhandling, der var tiltænkt *Fragmenterne*, bebrejdede han – med tydelig adresse til Jacob Grimm – tyskerne for at begrunde deres erobringspolitik ud fra *vidtsvævende historiske Hypoteser*.³² Munchs artikel, der lå helt i forlængelse af hans tidligere arbejder, mundede ud i opstillingen af et kronologisk system, hvor han forbandt sine sproglige iagttagelser med den danske sagnhistorie.

Systemet, der må betegnes som ren spekulation, indeholdt tre perioder: Den ren-gotiske (indtil ca. 450 e.Kr.), hvor de sydgermanske goter havde boet i Danmark, og hvorfra guldhornene stammede; den halv-gotiske tid (indtil 8. århundrede), der var en nordisk-gotisk overgangsperiode, hvor skjoldungeslægten havde hersket i Lejre; og endelig »Danevældets tid«, der var betegnelsen for den rent nordiske vikingetid. Med hensyn til den ældste periode gjorde Munch, hvad han kunne for at understrege, at »tysk-gotisk« var en rent sprogvitenskabelig betegnelse, der ikke kunne begrunde noget nutidigt territorialkrav, og at Jylland på ingen måde havde været mere »tysk« end resten af Danmark.

Worsaae reagerede ikke direkte på Munchs afhandling, men blev til gen-

gæld voldsomt provokeret af en debat, der med Munch som hoveddeltager foregik i den norske dagspresse i foråret 1849. Den norske historiker var en skarp modstander af den såkaldte politiske skandinavisme, som i 1840'erne var udbredt blandt studenter og intellektuelle i Sverige og navnlig Danmark, men som aldrig rigtigt slog an i Norge. Bevægelsen var temmelig bred, og i sin mest radikale form havde den som sit mål en statslig forening af de tre nordiske lande under fælles konge, men med hver sin frie forfatning. Andre, mere moderate kræfter nøjedes med at arbejde for øget kulturelt og videnskabeligt samarbejde mellem de nordiske broderfolk, hvilket P. A. Munch sagtens kunne tilslutte sig. Til gengæld ønskede han i lighed med de fleste andre nordmænd hellere reel selvstændighed for sit land end en fornyet sammenslutning med de gamle herskere. I det norske Morgenbladet³³ forsøgte han at begrunde denne helt forståelige holdning med en rent ud sagt forvrøvlet påstand om, at Danmark i kraft af sin tysk-gotiske forhistorie og senere tiders store tyske indflydelse var væsensforskelligt fra Norge, og at en forening af de to lande derfor var umulig.

Det havde i øvrigt igennem flere år været en hjertesag for P. A. Munch at få slået fast, at den islandske eller oldnordiske litteratur, der ivrigt studeredes i København, og som dannede forbillede for de skandinavistiske enhedstanker, **ikke** var nordisk fællesgods, som især de danske oldgranskere så ud til at mene, men alene nordmændenes kulturarv! Begrundelsen var, at det oprindelig havde været norske vikinger, der havde bosat sig på den nordatlantiske ø, og da en koloni altid bevarede moderlandets nationalitet, var og blev den islandske kultur **norsk!**

Munchs bredside mod skandinavismen blev mødt med kritik både i norske aviser og i det danske Fædrelandet, og navnlig blev hans indvandringsteori an-

*P. A. Munch (1810–1863) havde varig betydning for norsk historieforskning og for udviklingen af en norsk nationalfølelse. Hans hovedværk, *Det norske Folks Historie*, forblev uafsluttet. Han var ved sin død nået frem til 1397, men allerede skildringen af denne periode fylder 8 bind. Fotografi i Det Kongelige Bibliotek.*

grebet. Selv svarede han igen med yderligere at skærpe tonen og beskyldte de danske lærde, herunder Worsaae, der vel at mærke ikke hørte til blandt de yderliggående skandinavister, for hellere at ville kaste sig i tyskernes arme end anerkende den norske indvandringsteori og dermed opgive kravet på at være Nordens fornemste nation.³⁴

Fra den 29. maj til den 2. juni 1849 kunne man i Fædrelandet læse Worsaaes svar på Munchs provokatoriske udtalelser. I artiklen, der bar titlen *Om en forhistorisk, saakaldet »tydsk«* *Be-folkning i Danmark*, erklærede Worsaae, at det sproghistoriske grundlag,

(f)u p a r k g w h n i j p **E** ^Z _R s t b e m l n d o

Munch byggede sine antagelser på, var alt for spinkelt: Man kendte således endnu ikke den fulde betydning af indskrifterne i det lange runealfabet, og hvad guldhornet angik, var det trods alt en flytbar genstand, der i princippet kunne være fremstillet hvor som helst. Dertil kom, at det arkæologiske materiale bestemt ikke tydede på nogen nordfra kommende indvandring af jernalderfolk til Danmark. Worsaaes alvorligste anklage mod P.A. Munch gik imidlertid på, at denne præcis ligesom Jacob Grimm diskuterede nutidspolitik ud fra forhistoriske forhold – og det på trods af, at Munch selv havde kritiseret sin tyske kollega for det samme! P.A. Munch havde i Worsaaes øjne båret sig ualmindelig klodset ad ved i den nuværende situation – midt under krigen – og oven i købet i dagspressen at fremhæve Danmarks »tyske« fortid, hvad der let kunne give anledning til misforståelser hos den almindelige læser, og han appellerede derfor indtrængende til nordmanden om, at debatten om *Folkernes Indvandring og første Bosættelse* måtte fortsætte i et lærd tidsskrift fremfor i pressen.

Denne opfordring sad P.A. Munch overhørig, og hans svar til Worsaae fulgte i form af et følelsesladet indlæg endnu engang i Morgenbladet,³⁵ hvori han anklagede danskerne for selvgodhed og national forfængelighed. Samtidig hævdede han sprogvidenskabens overlegenhed i forhold til arkæologien og fik i den forbindelse ophøjet de sparsomme skriftlige kilder fra Nordens old-

tid til *de Ord, som dengang udtaltes af Nationens egen Mund!*³⁶ I øvrigt var det hans taktik at få Worsaae til at fremstå som lidt af en videnskabelig charlatan ved at stille en række – langt hen ad vejen fornuftige – spørgsmål til danskerens meget skråsikre syn på overgangen mellem bronze- og jernalder.

Worsaae fik det sidste ord i denne dansk-norske strid om at være Nordens mest oprindelige folk. Tonen i hans *Svar paa Prof. P.A. Munchs andet Stridskrift om Skandinavismen*, som dette indlæg i Fædrelandet blev kaldt, var præget af sarkasme og en god portion hovmod. For eksempel lød Worsaaes humoristiske reaktion på Munchs krav om at få betegnelserne »islandsk« og »oldnordisk« udryddet, at i så fald burde man heller ikke tale om norsk litteratur, men udelukkende om dansk, eftersom det var på dette sprog, Munch og hans forfatterkolleger skrev.

Derudover kunne Worsaae rette et afgørende slag mod de tyske gotere i Danmark, idet han var blevet opmærksom på, at sten med indskrifter i det lange (»tysk-gotiske«) runealfabet faktisk var et rent svensk-norsk fænomen.³⁷ Med en omvendt munchsk formulering blev det til ...*at der i en fjern Oldtid har været mere Tydsk-Gotiskhed i Sverige og Norge (paa »vor Halvø«) end i det nuværende Danmark.*³⁸ Til gengæld formåede Worsaae ikke at forklare, hvorfor der i Danmarks meget kortvarige jernalder skulle have eksisteret to forskellige skriftsprog, for med hensyn til den tidsmæssige placering af de to runealfa-

Runealfabetet kaldes i fagsprog »fuparken« efter de første seks tegn. Til venstre ses det lange runealfabet, som dukker op flere steder i Europa omkring år 200 e.Kr. Til højre er gengivet det forenkledede, nordiske runealfabet, der går tilbage til 700-tallet.

beter havde P. A. Munch ikke skudt helt forbi.

Myten om den nationale enhed

I den arkæologiske forskningshistorie fremhæves Worsaae gerne – og med rette – for sin ungdoms opgør med den litterære og spekulative oldgranskning og sin afskrivning af sagnhistorien som troværdig historisk kilde. Og der skal da heller ikke være nogen diskussion om, at han var en af de betydeligste grundlæggere af den moderne arkæologiske videnskab. Men samtidig fungerede han – mere eller mindre bevidst – som medskaber af den nationale myte, der var en af forudsætningerne for det 19. århundredes nye borgerlige stat.

Worsaae var tydeligvis styret af et særdeles optimistisk syn på, hvilke komplicerede spørgsmål af etnisk og historisk art han var i stand til at besvare på grundlag af et arkæologisk materiale, der set med nutidens øjne må betegnes som temmelig fragmentarisk. Med teorien om goternes indvandring til Danmark blev den danske nationalstat i realiteten ført tilbage til bronzealderen, hvorved det burde være indlysende, at den nationale egenart med så lang en historie bag sig måtte have nået et overordentlig højt udviklingsniveau, navnlig hvad enhed og sammenhold angik. Det er derfor ikke underligt, at det

kom til et verbalt sammenstød med nordmanden P. A. Munch, da denne på helt tilsvarende vis forsøgte at fremhæve sin egen nations særlig høje ælde og tilmed var så fræk at anfægte Danmarks status af rendyrket **nordisk** land.

Worsaaes anvendelse af begrebet »goter« om Skandinaviens oldtidsbefolkning var i øvrigt et eksempel på, at han ikke altid selv levede op til sine egne krav om at lade den forhistoriske tid tale igennem de samtidige, materielle levn i stedet for at slutte tilbage fra middelalderens skriftlige kilder, hvis pålidelighed man nok kunne betvivle. Der var således god logik i Munchs råd til sin danske diskussionsmodstander om at lade *Benævnelsen »Gotisk« fare*, hvis han samtidig opfattede den gammel-danske stamme som et *aldeles ublandet nordisk Folk*,³⁹ for de historisk kendte goter hørte beviseligt ikke til nordgermanerne.

Endelig var den arkæologisk-historiske diskussion sidst i 1840'erne stærkt præget af forestillingen om, at nationalitet kan bestemmes objektivt og historisk. Jacob Grimms tyske folkeret var det mest groteske eksempel, men principielt var der ikke så langt til Worsaaes forsøg på med »videnskabelige« argumenter at hævde en hen ved 1000 år gammel statsgrænse, som om det var en moderne nationalitetsgrænse. Ligeledes kom P. A. Munchs stræben efter uaf-

hængighed for sit eget land til at klinge hult, når han samtidig nægtede at anerkende Island som en selvstændig nation. De nationale rettigheder behøvede i praksis kun at gælde for ens egen nation!

Noter

1. Citeret efter Victor Hermansen: C. J. Thomsens første Museumsordning. Et Bidrag til Tredelingens Historie, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1934, s. 113.
2. J. J. A. Worsaae: Efterretning om Undersøgelsen af to Steendysser i Veiby Sogn, *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1838–1839, s. 170–176.
3. J. J. A. Worsaae: Undersøgelser af Gravhøje i Danmark, *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1840–1841, s. 137–163.
4. Oldsags-Committeen: Bemærkninger om et Fund af et Mumieagtigt Kvindeligt i en Mose ved Haraldskjær i Jylland, *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1836–1837, s. 159–164.
5. N. M. Petersen: Udsigt over den norske Dronning Gunhilds Levnet, *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1836–1837, s. 80–104.
6. Steen Steensen Blicher: *Samlede skrifter* 26, 1930, s. 15–17 og 276.
7. J. J. A. Worsaae: Hvorvidt man kan antage, at det i Haraldskjær Mose (1835) opgravede Liig er den norske Dronning Gunhildes? En kritisk Undersøgelse, *Historisk Tidsskrift* 1842, s. 249–292.
8. N. M. Petersen: Yderligere Bemærkninger om Dronning Gunhilde, *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1842–1843, s. 269.
9. J. J. A. Worsaae: Endnu nogle Bemærkninger angaaende den norske Dronning Gunhildes formeentlig opdagede Liig, *Historisk Tidsskrift* 1843, s. 253–272.
10. Finn Magnussen: Antikvariske Efterretninger, Blekinge, *Nordisk Tidsskrift*, 1833, s. 276–304.
11. *Oversigt over det Kgl. danske Videnskaberne Selskabs Forhandlinger og dets Medlemmers Arbejder i Aaret 1844*, s. 120–136 og 144–148.
12. J. J. A. Worsaae: *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøje*, 1843, s. 115–116.
13. J. C. H. R. Steenstrup: *Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede*, 1889, s. 187.
14. Worsaae: *Danmarks Oldtid* (se note 12), s. 106.
15. ...dog troer jeg at man ved de nyeste Undersøgelser hos os har antaget, at Broncealderen i en alt for lang Periode har modstaaet den Indvirkning, Invasioner og Nabolandenes Cultur maatte have, og henført dens Slutning til en noget for ny Tid. (C. J. Thomsen: Om den nordiske Oldtids Broncearbejder, *Antiquarisk Tidsskrift* 1843–1845, s. 172). Thomsens betragtninger var ikke helt ved siden af, for i dag placerer man overgangen mellem bronze- og jernalderen i Danmark ved ca. år 500 f.Kr.
16. Chr. Molbech: Om historiske Resultater af nyere Forskninger i den nordiske Archæologie, *Historisk Tidsskrift* 1843, s. 662.
17. Siden 1380 havde Norge reelt været underlagt den danske kongemagt, men var ved Kielesfreden 1814 kommet under den svenske krone, dog med en egen fri forfatning, Eidsvoll-grundloven af 1814. Først i 1905 opnåede Norge fuld selvstændighed.
18. Rudolf Keyser: Om Nordmændenes Herkomst og Folkeslægtskab, *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie* 6, 1839.
19. P. A. Munch: Om Nordens, især Norges Bebyggelse af vore Forfædre fornemmelig ved undersøgelser af geografiske Forholde, Stedsnavne og andre topografiske-linguistiske Data, *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1846, s. 21–66.
20. P. A. Munch: Sproghistoriske Undersøgelser om det ældste fælles-nordiske Sprogs Udseende, og Forsøg til at bestemme den olddanske og oldsvenske Mundarts normale Orthographi, Grammatik og rette Forhold til Norrøna-Mundarten, *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1846, s. 219–283.
21. P. A. Munch: Om Indskriften paa det i Sønderjylland 1734 fundne Guldhorn, *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1847, s. 327–352.
22. J. H. Bredsdorffs udlægning af guldhornsindskriften lød: »Jeg Hleva for gæsterne fra skovene (eller fra Holt/Holsten) gjorde hornene« – ikke langt fra den i dag gældende tydning: »Jeg, Lægæst, Holtes søn (eller fra Holt) gjorde hornet«.
23. Munch: Om Indskriften (se note 21), s. 346.
24. J. J. A. Worsaae: Jernalderens Begyndelse i Danmark, oplyst gennem Gravfund, *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1847, s. 382–385.
25. J. J. A. Worsaae: Jernalderens Begyndelse (se note 24); Fund af romerske Oldsager i

- Danmark, *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1849, s. 390–399; Jernalderens Begyndelse i Danmark, oplyst gjennem Gravfund, *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1850, s. 358–362.
26. Med til historien hører, at Worsaae, efterhånden som der indkom flere og flere jernalderfund til Museet, rykkede periodens begyndelse tilbage i tiden. I 1849 hed det således: *...ikke en eneste af vore Begravelsespladser fra Jernalderen...vil man med nogensomhelst Grund kunne sætte længere tilbage i Tiden, end i det Allerhøieste til Aar 500 efter Chr.* (J. J. A. Worsaae: Svar paa Prof. P. A. Munchs andet Stridsskrift om »Skandinavismen«, særtryk af *Fædrelandet* 20.–23. august 1849, s. 18–19). Og sidst i 1850'erne var Worsaae nået frem til, at jernalderen måtte inddeles i et ældre og et yngre afsnit, svarende til henholdsvis romersk jernalder (0–400 e.Kr.) og germansk jernalder/vikingetid (400–1000 e.Kr.) i moderne terminologi.
  27. J. J. A. Worsaae: Danevirke, Danskhedens gamle Grændsevold mod Syden, særtryk af *Anti-slesvigholstenske Fragmenter* 1848, s. 27.
  28. Sst. s. 36.
  29. Sst. s. 62–63.
  30. Jacob Grimm: *Geschichte der deutschen Sprache*, Leipzig 1848, s. VI.
  31. Worsaae: Danevirke (se note 27), s. 8.
  32. P. A. Munch: Undersøgelser angaaende Danmarks ethnographiske Forhold i de ældste Tider og om Eensartetheden i Danmarks Befolkning, *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1848, s. 216.
  33. P. A. Munch: Om Skandinavismen, *Morgenbladet* 14.–19. marts 1849, G. Storm, udg.: *Samlede Afhandlinger* 2, 1874, s. 1–42.
  34. P. A. Munch: Mere om Skandinavismen, *Morgenbladet* 28. og 30. april 1849, G. Storm, udg.: *Samlede Afhandlinger* 2, 1874, s. 46–57.
  35. P. A. Munch: Skandinavismen nærmere undersøgt med Hensyn til Nordens ældre nationale og literære Forhold. (Bemærkninger ved J. J. A. Worsaae's Skrift »om en forhistorisk saakaldet »tydsk« Befolkning i Danmark«), *Morgenbladet* 10. og 13. juli 1849, G. Storm, udg.: *Samlede Afhandlinger* 2, 1874, s. 89–113.
  36. Munch: Skandinavismen (se note 35), s. 97.
  37. I Danmark optræder de ældste runer kun som korte indskrifter, formentlig især ejernavne, på smykker, våben og andre mindre genstande.
  38. J. J. A. Worsaae: Svar paa Prof. P. A. Munchs andet Stridsskrift om »Skandinavismen«, særtryk af *Fædrelandet* 20.–23. august 1849, s. 12.
  39. Munch: Danmarks ethnographiske Forhold (se note 32), s. 227.